

Оксана Валентинівна Маркевич
Кандидат історичних наук,
ст. викладач кафедри спеціальних
історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ПОЛІЦЕЙСЬКЕ УПРАВЛІННЯ В БЕРДИЧЕВІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Діяльність управлінських інституцій є предметом наукових зацікавлень сучасних дослідників. Цьому сприяє усвідомлення можливостей місцевих установ ефективно використовувати природні ресурси регіону, оперативно вирішувати локальні питання, тим самим забезпечуючи авторитет влади. Регіональний підхід до з'ясування цієї проблеми дозволяє зауважувати особливості окремих територій сучасної України, які мали відмінні історичні традиції урядування. Мова йде перш за все про Правобережжя, яке було включене до Російської імперії за поділами Речі Посполитої і місцева влада здійснювала не тільки управлінські, а й політичні функції. Унікальним у цьому відношенні Бердичів, який був центром торгівлі, виробництва, зі значною чисельністю населення з переважанням єврейського етносу. Своєрідність цього краю вимагала особливого ставлення верховної влади у відношенні управлінському. Завдання цієї статті полягає у висвітленні повноважень, структури та складу поліцейських органів влади Бердичева у першій половині XIX століття.

Історіографія питання місцевого управління історичними регіонами досить широка. Сучасні дослідники зосередилися на з'ясуванні мережі установ, повноваженнях, кадровому забезпеченні владних інституцій тощо. Дослідниця В. Шандра зауважує, що Російська імперія завжди надавала великого значення створенню місць влади, їх географії, від чого залежав

контроль за набутою територією та ефективність управлінської політики, а критерієм, як правило, служили досягнута стабільність, вчасне надходження до державної скарбниці податкових коштів, постійне поповнення армії людськими ресурсами та забезпечення дислокації військ [14, с. 5]. М. Бармак в цілому охарактеризував еволюцію поліцейських органів Правобережної України і дійшов висновку про особливу кадрову політику верховної влади в цьому регіоні, яка полягала у зміцненні поліцейських органів шляхом жорсткого відбору при формуванні кадрового складу, обмеження кількості службовців, що обіймали посади за результатами виборів, і, натомість, зростання кількості місць, кандидати на які призначалися урядом, запровадження додаткового матеріального заохочення [1, с. 10].

Історія невеликих населених пунктів, міст знаходиться в полі зору науковців, краєзнавців. В. Ящук у дослідженні «Що робили поліцейські в Радивиліві» дійшов висновку, що поліцейське управління запроваджувалося за зразком внутрішніх губерній Російської імперії, але внаслідок прикордонного розташування вимагало поповнення додатковими чиновниками для вирішення справ дезертирів та осіб, які незаконно перетинали кордон. Поліцейським доводилось займатись додатковим питанням розквартирування. Квартирна комісія була створена в Радивиліві за наказом Волинського губернського правління 20 жовтня 1825 року. До комісії входили: поліцейський чиновник, довірений від власників містечка і двоє депутатів – від християн і євреїв. Комісія була створена за поданням поліцейського чиновника і за письмовою згодою власниці містечка Радивилова генеральші Турно. Оскільки це питання торкнулося інтересів власниці міста та єврейського населення, вона була ліквідована, однак потреба у додатковому регулюванні повноважень поліції залишилось і значна кількість нормативно-правових актів з цього питання є тому підтвердження [15]. Водночас питання, які стосуються поліцейського управління м. Бердичева не було в полі спеціального історичного дослідження.

Бердичів було включено до Російської імперії внаслідок другого поділу Речі Посполитої і згодом він став частиною Житомирського повіту Волинської губернії. В економічному відношенні він вважався розвинутим містечком. Не в останню чергу внаслідок вигідного розташування на перехресті шляхів Європи та Росії та активним веденням ярмаркової торгівлі. Як зауважують краєзнавці, річний обіг ярмарок, що проводились у Бердичеві, перевищував 20 млн. руб. Завдяки цьому після 1800 року місто стало найголовнішим банківським центром Російської імперії. Швидкими темпами розвивалась промисловість. Наприкінці XVIII ст. тут діяли дві шовкові фабрики, шкіряний та цегельний заводи, пивоварня, млини. Відбувся швидкий приріст населення. Якщо до Російської імперії було включено 4820 бердичівлян, то уже 1846 році тут проживало понад 41 тис. населення. Значному його приросту сприяло економічне зростання. За даними 1845 року господарську діяльність здійснювало 8 цегельних, 4 миловарні, пивоварня, 2 свічкових, воскобійний та маслобійний заводи, каретна, макаронна та шість капелюшних фабрик [2, с. 222].

Значному економічному розвитку сприяла активність князів Радзивилів. Чиновник з особливих доручень М. І. Мамаєв у своїх спогадах про Волинь розповідає про взаємовідносини влади з тодішнім власником Миколою Радзивілом. Між губернатором та центральною владою йшло таємне листування про перенесення Онуфріївської ярмарки з Бердичева до Києва. До слова мовити, ярмарки проводилась щорічно з 15 червня. Це було значною подією не лише торгово-економічної діяльності, а й культурного життя містечка. Саме на цій ярмарці укладались договори про купівлю-продаж великої рогатої худоби, кращих порід коней. На ярмарку традиційно приїздив губернатор, найзаможніші шляхетські родини, а також австрійське купецтво, що надавало цій події особливого значення. Саме тому князь Радзивіл був занепокоєний перенесенням її до Києва, що зачіпало його майнові інтерес та негативно позначилось би на розвитку Бердичева в цілому. Варто додати, що коли М. І. Мамаєв відмовився надати Радзивілу

таємну інформацію, то князь отримав її в Петербурзі. Житомирський чиновник був обурений як легко завдяки підкупу власнику Бердичева вдалося отримати таємні копії документів та й тим, що князь завжди був в курсі всіх управлінських розпоряджень [6, с. 435].

Значний приріст населення, сталий економічний розвиток та виробничий потенціал міста змусив владу шукати способи підвищити ефективність управлінських структур. Так, волинський губернатор клопотався про відкриття в Бердичеві міської думи, де зосереджувалося вирішення господарських питань. У першій половині XIX століття думи були відкриті у Новоград-Волинському та Житомирі, у інших містах і містечках господарські питання вирішувались у магістратах і ратушах. Останні, крім господарських функцій, вирішували і судові справи. З огляду на те, що Бердичів являв собою розвинутий економічний регіон зі значним числом населення (у звіті за 1832 рік начальник губернії вказує про 20 тис. міщан), губернатор обґрунтував створення тут такої установи. Крім того місто могло дозволити собі запровадження думи фінансово, оскільки витрати на її утримання надходили з міських прибутків. Однак верховна влада не згодилась запроваджувати у Бердичеві міську думу через його приватновласницький характер. Свою роль зіграло і те, що євреї складали більшість населення, а всі питання вони вирішували у власних самоврядних органах (кагалах). Натомість верховна влада дозволяла розширення поліцейських органів влади, стимулювала їх діяльність [4].

Поліцейське управління у Бердичеві запроваджувалося згідно імперського зразка. Очолював поліцію городничий, який був представником влади на місцях. Запроваджувалися Управи благочинності чи поліцейська, які діяли на колегіальній основі. [7, с. 495]. Управа приводила в дію накази правління, рішення палат та інших судів. На неї покладались організація міської варти, боротьба з пожежами, вживання заходів для забезпечення міста продовольством; контроль за дотриманням правил торгівлі, нагляд за збереженням чистоти міських територій. Управа стежила за станом доріг,

мостів, вулиць і переплав. У разі виявлення втікачів, дезертирів, запроваджувала термінові заходи для їх затримання та покарання.

Міста для зручності поділялись на частини, в кожному з яких входило від 200 до 700 дворів. Нагляд за ними покладался на пристава, який також визначався губернським правлінням за поданням городничого. Кожна частина в свою чергу поділялась на квартали, в які входили від 50 до 100 будинків. Цей сектор ввірявся квартальному наглядачу, за призначенням Управи, а йому в допомогу – квартальний поручик. Останній обирався один раз на три роки громадянами з жителів того кварталу чи міста.

Повноваження міської поліції були надзвичайні широкими. Представник державницького напрямку в Російській історіографії О. Градовський класифікував їх на чотири категорії: загальні обов'язки, повноваження у справах казенного і військового відомств, взаємодія з судовими установами та простір дій та ступінь влади поліції [3, с. 334].

До загальних обов'язків віднесено оприлюднення законів і розпоряджень верховної влади, прийняття мір для попередження та викриття грабежів, розбоїв, різного роду незаконних зібрань; переслідування та арешт жебраків, втікачів. Широке коло обов'язків на поліцію покладалось уставами паспортним, цензурним, лікарським, пожежним тощо. Так, по уставу цензурному поліція Бердичева стежила аби не розповсюджувалась заборонена література, за змістом публічних афіш, громадськими зібраннями, навіть виставами. Особливо важливим був нагляд за торгівлею, використанням російських мір та ваги, якістю срібної монети, яка знаходилась в обігу на ярмарках. Верховна влада зауважувала, що у приєднаних від Польщі територіях часті випадки зменшення ваги срібних монет – до 20 % з кожного рубля. При цьому були поширені як і механічне обрізання монет, так і застосування хімічних речовин [8, с. 1088]. Відстеження ярмаркової торгівлі вимагало додаткового нагляду за правильністю торгівлі тютюном, сіллю тощо [12, с. 120].

Верховна влада наказувала, щоб судові вироки здійснювались виключно поліцейськими органами, а у повітах – земськими судами. Раніше, коли судочинство відбувалося за Литовськими статутами, ці функції виконували не поліція, а гродські та земські суди [9, с. 224].

Виконання додаткових функцій позначалось на штатному розписі поліцейських установ. Згідно штатів губерній від 4 липня 1805 р. особливе становище поліції визначалось для Житомира, як губернського центру, а також Кременця, Дубно та Бердичева [10, с. 1116]. 1812 р. у штат бердичівської поліції додатково призначались поліцейські одиниці, для якнайоперативнішого реагування під час Наполеонівської війни. Додаткові поліцейські чиновники залишались до 1816 р. [11, с. 613, 957]. Неспокійні часи під час польського Листопадового повстання змусили верховну владу в черговий раз коректувати число поліцейських. На бердичівську поліцію верховна влада виділяла 950 руб., серед міст і містечок Волинської губернії більше лише було лише для Житомира – 1810 руб.

У 1844 році Бердичів включено до Махнівського повіту Київської губернії, а в 1846 він став повітовим містом, де жило понад 41 тис. населення. Відповідно зростало і число поліції. 10 березня 1854 р. було видано новий штат бердичівської поліції уже у складі Київської губернії. Всього поліцейські функції виконувало сімнадцять осіб, на утримання яких державна скарбниця виділяла 3 275 руб. (Таблиця 1) [13, с. 243].

Таблиця 1

Склад поліції м. Бердичева від 10 березня 1854 р.

Посада	Число службовців	Жалування
Городничий	1	250 руб.+150 руб. (столових)
Ратман	2	Жалування з міських прибутків
Секретар	1	180 руб.
Письмоводитель при городничому	1	120 руб.
Столоначальник	2	120 руб. на кожного (240

		руб.)
Казначей (він же архіваріус)	1	120 руб.
Канцелярським службовцям на жалування, обмундирування, харчування тощо		600 руб. на всіх
На канцелярські витрати		100 руб.
У частинах міста		
Пристав	3	200 руб. кожному (600 руб.)
Канцелярським службовцям на жалування, обмундирування, харчування тощо	При кожному приставу	80 руб. (всього 240 руб.)
На канцелярські витрати	При кожному приставу	25 руб. (всього 75 руб.)
Квартальний наглядач	6	100 руб. кожному (600 руб.)
Всього:	17	3275 руб.

Збільшення числа чиновників не завжди означало покращення якості роботи. Поліцейські органи влади були звинувачені у службових зловживаннях, мова йде перш за все про контрабанду та сприяння незаконній торгівлі. М. Мамаєв розповідає про викриття цілої контрабандної мережі, яка була зв'язана з австрійськими євреями і замикалася на городничому Кильчевському – найвищому поліцейському чиновнику Бердичева. Навіть довіра до нього верховної влади у вигляді нагородження високим орденом святої Анни не вберегла від спокуси швидкого збагачення. Городничий обладнав склад контрабандних товарів у власному будинку. Саме тому попри всі намагання місцевої влади припинити поширення контрабанди, вона процвітала через покровительство поліції. Розкриття цієї резонансної справи відбулося випадково. Місцевий єврей мав особисту образу на городничого і за підтримки власника міста князя Радзивила звернувся особисто до губернатора. Останній для з'ясування всіх обставин відправив у Бердичів чиновника з особливих доручень. Зустріч між донощиком і губернським чиновником відбулася секретно у готелі без попереднього повідомлення городничому, як того вимагав протокол. Коли все з'ясувалося, повірений

губернатора при свідках привів городничого до схованки-складу, чим захопив зненацька, не давши можливості викрутитись. Таке зловживання кидало тінь на місцеве управління в цілому. М. Мамаєв щиросердно зізнався, що якби не особиста образа донощика, а найголовніше інтереси бердичівських євреїв, які конкурували з австрійськими, справу так і не з'ясували б [6, с. 445].

Такий стан справ не задовольняв регіональну та верховну владу. Було вирішено уважніше відстежувати кому довіряти поліцейське управління. На службу не зараховували євреїв та поляків. Вважалося, що перші намагатимуться «затягувати» справи пов'язані зі сплатою податків, стягненням недоїмок та відбуванням рекрутської повинності євреями, а полякам місцева влада не довіряла у політичному відношенні [5, арк. 6].

Отже, верховна влада зауважувала особливості міст і містечок Правобережної України, які були розвиненіші ніж у внутрішніх губерніях імперії. Це стосувалося і Бердичева, який у першій половині XIX століття відзначався значним торгівельним розвитком, економічним потенціалом та чисельністю населення. Проживання єврейського етносу, розповсюдження контрабанди вимагало від місцевої та верховної влади особливої кадрової політики, тобто збільшення чисельності цих органів влади, додаткові повноваження та вдумливий підхід при здійсненні кадрових призначень. Останній полягав у забороні обіймати ці посади євреям та полякам. Попри всі заходи, бердичівська поліція опинялася в центрі корупційних скандалів, оскільки незаконні вигоди від контрабанди в рази перевищували жалування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бармак М. Особливості еволюції поліцейських органів у губерніях Правобережної України в першій половині XIX ст. / М. Бармак, О. Бармак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія, 2011. – Вип. 1. – С. 4-10.

2. Верменич Я. В. Бердичів / Я. В. Верменич // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2003. Т.1 : А – В. – 688 с.
3. Градовский А.Д. Начала русского государственного права / А. Д. Градовский // Собр. соч. – 2-е изд. – СПб. : тип. М. М. Стасюлевич, 1908. – Т. 9., Ч. 3. Органы местного управления. – CLXXVI, 599 с.
4. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). . - Ф. 10. – Оп. 1. – Спр.27. - Арк. 79-82.
5. Держархів Житомирської обл. - Ф. 10. – Оп. 1. – Спр.27. - Арк. 6.
6. Мамаев Н. И Записки / Н. И. Мамаев // Исторический вестник. – 1901. – Т. 86. – С. 428-470.
7. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т.21: 1781-1783. – №15376.
8. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1830. – Т.2. – №1630.
9. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1831. – Т.6. – Отд.1: 1831. –№4 416.
10. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т.28: 1804-1805. – №21 824.
11. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т.33: 1815-1816. – №26 178; №26 241.
12. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1842. – Т.16. – Отд.1: 1841. – №14 270.
13. ПСЗРИ. – Собр.2. – Санкт-Петербург, 1854. – Т.29. – Отд.1: 1854. – №28 004.
14. Шандра В.С. Донеччина: Адміністративно-територіальний і відомчий поділ (кінець XVIII — початок XX ст.) / В. С. Шандра. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 78 с.
15. Ящук В. Що робили поліцейські в Радивиліві [електронний ресурс] / В. Ящук. - Режим доступу до тексту: <http://www.radyvyliv.info/shho-robili-policejski-v-radivilovi.html>